

повчань батька дітям). Володимир наставляє своїх дітей на засадах християнської моралі, підносячись до великої виразності при винятковій простоті власного стилю.

«Слово про Ігорів похід»

Це найвидатніша пам'ятка давньоукраїнської літератури, що відображає й київські реалії епохи, й сам лад риторичної культури того періоду. Вона є синтезом сюжетного оповідання про невдалий похід юного князя проти половців з ліричним переживанням його поразки як загальнонаціональної трагедії. «Слово...» одночасно і риторика, і дидактичне повчання всякому властителю, як це мало місце вже в Біблії.

2. Українське красномовство в XIII-XVII ст.

Доля київської риторики після втрати національної державності була непростю. Після татаро-монгольської навали в XIII ст. історичні долі східних слов'ян остаточно розійшлися. Північно-східна Русь опинилася під ігом монголів, поступово переймаючи азійські звичаї й формуючи при безпосередній участі монголів тиранічну монархію. Правобережну Україну, а згодом і Галичину, загарбала Польсько-Литовська держава. На початку, в складі самого лише Литовського князівства, українська словесність була провідником цивілізації в напів'язичницькому краї: наприклад, статут князівства Литовського в XIV ст. написано староукраїнською мовою. У Литві поширювалося православ'я. Але після одруження князя Литовського Ягайла з польською королевою Ядвігою Литву було окатоличено і православну українську культуру почали витісняти.

Та церковне красномовство київського ґатунку довго не втрачало свого високого рівня. Одним із найяскравіших його прикладів є «Слова» єпископа Серапіона, виголошені в годину татарської навали у Дмитрівському соборі м. Володимира, де владику Серапіон перебував на кафедрі один рік (до смерті), переїхавши сюди з Києва. За цей рік він створив високі зразки трагічного гомілетичного стилю, які увійшли до скарбниці давньоукраїнської риторики.

У текстах присутні інтонації народного, фольклорного плачу, в яких відчутний вплив не самих лише візантійських риторичних прийомів, а й живого народного слова.

Розвивається полемічна література (І. Вишенський, Г. Смотрицький, М. Смотрицький, С. Зизаній, Л. Баранович, Й. Галятовський).

Риторика ввели в програми навчання в Україні; коли інтенсивно почала формуватися національна самосвідомість, коли з усією нагальністю постала проблема створення власної української держави. Тоді Україна, як і вся ренесансна та постренесансна Європа, прагнула до широкого самовияву особистості: вивчення риторики стало засобом піднесення духовної активності народу.

В Україні часів (XVI-XVIII ст.) виникають братства, які ставлять за мету оборону православної віри та культури. Православні братства започатковували школи та книжність (особливо відзначаються Київське, Львівське та Луцьке братства); вони були відкриті для дітей з усіх верств населення. У братських школах інтенсивно вивчали риторику.

Величезну роль у розвитку української культури у XVII ст. відіграв митрополит Київський Петро Могила, який на основі Київської братської школи заснував Академію, що не поступалася тодішнім західноєвропейським університетам. В Академії вивчення риторики входило до програм найвищого освітнього рівня поряд з богослов'ям, філософією та поетикою.

3. Київська школа риторики (XVII-XVIII ст.)

Риторика в Україні розвивалася на основі античної та західно-католицької традицій, що було започатковано митрополитом Петром Могилою, який дбав про осучаснення Православ'я.

Найбільш видатною та характерною постаттю був, безперечно, ректор Києво-Могилянської академії Йоанікій Галятовський. Його риторичний твір «Ключ розуміння» (1659) став першим друкованим посібником з гомілетики, до якого увійшли вибрані проповіді автора. У них втілено просвітницьке прагнення популяризувати досягнення сучасної науки.

Видатним українським ритором XVIII ст. був Феофан Прокопович. У Києво-Могилянській академії читав курси поетики та риторики. Створив Прокопович також «Духовний регламент», в якому, окрім обстоювання нового стану Церкви, з притаманним йому блиском виклав основні правила красномовства. Зокрема, він навчає, як повинен триматися проповідник під час проповіді, висміює зайву жестикуляцію, вульгарні манери. Феофан Прокопович подав взірці писання листів, мовних зворотів.

Києво-Могилянська академія довгий час була єдиним вищим навчальним закладом Східної Європи. Академія відіграла визначну роль у розвитку науки, культурного й літературного процесу в Україні у XVII-XVIII ст. Тут сформувався один із центрів

філософської думки (І. Гізель, Й. Кроковський, М. Козачинський, Г. Кониський, Г. Сковорода), склалася літературна і поетична школа (Л. Баранович, Ф. Прокопович, М. Довгалевський), розроблялася теорія українського поетичного мистецтва (Ф. Прокопович, М. Довгалевський, Г. Кониський).

Гуманістичною спрямованістю відзначалися курси риторики. Найдавніший курс риторики Оратор Могілянський підготував у 1635 р. Й. Кононович Горбацький, найдавнішу поетику створив А. Стерновецький (Книга про поетичне мистецтво, 1637). Автором Риторики (в десяти книгах) був Ф. Прокопович (1682-1736). В усіх вищих навчальних закладах Європи курси риторики, поетики, філософії майже до 40-х років ХІХ ст. викладалися латинською мовою. Таке правило існувало і в Києво-Могілянській академії.

Спираючись на Цицерона, Квінтіліана, Ф. Прокопович доводив, що красномовство – важливий чинник розвитку історії, національної самосвідомості і культури. Ф. Прокопович закликає опанувати красномовство як мистецтво почесне і корисне.

Є. Славинецький уклав найбільший староукраїнський словник Лексикон латинський.

Я. Блоницький створив короткий курс грецької граматики.

О. Павловський відомий як основоположник новоукраїнської граматичної традиції.

Перший вітчизняний курс гомілетики (теорії проповіді) створив Й. Галятовський. Він був одним із найосвіченіших в Україні, закінчив Київську колегію, згодом викладав риторику в академії, у 1659-1664 рр. був її ректором.

4. Українське риторичне слово за часів панування Російської та Австро-Угорської імперій

Пригніченість українського національного життя в складі Російської та Австро-Угорської монархій не сприяла розвитку українського красномовства, а мовами освіти, церкви, юриспруденції були російська, німецька, польська або церковнослов'янська.

У Східній Україні майже цілковито запанувала російська мова. Коли юний І. Нечуй-Левицький в часи свого навчання вживав українське слово, він змушений був день ходити з дошкою на шиї, на якій було написано: *«употребляєт мужицкие слова»*. Та водночас такі видатні вчені, як М. Максимович та М. Погодін, довели, що українська мова не є якимось «діалектом», що це самостійна, добре розвинена мова. Однак все впиралося в державну політику. Після сумнозвісного

циркуляра Валуєва 1863 р., в якому стверджувалося, що *«никакого малороссийскаго языка не было, и быть не может»* і тому подібних документів розвиток українського ораторства загальмувався.

Не кращим було становище і в Західній Україні. До прикладу, красномовний випадок: *«Важка справа була з мовою. Майже вся інтелігенція в Галичині вживала вдома польську мову»*.

Проте життя висувало й непересічні особистості, які продемонстрували пробудження українського риторичного слова. Цікавою постаттю є Г. Яхимович, видатний церковний та політичний оратор першої половини ХІХ ст., професор богослов'я, львівський митрополит, посол до Віденського парламенту, один із засновників Головної Руської Ради у Львові (1848).

Особливим авторитетом користувався М. Грушевський, провідний діяч держави та національної освіти, вчений та публіцист. Грушевський відомий також як політичний оратор, який заслужено вважається одним із батьків української нації.

Серед українських знавців риторики ХІХ ст. виділяється К. Зелененький, який викладав у Рішельєвському ліцеї в Одесі й написав кілька посібників, які перевидавалися і в ХХ ст. Відомим вченим-лектором та публіцистом був М. Драгоманов, громадський діяч, один із батьків української національної ідеї.

З одного боку, 20-30-ті рр. ХХ ст. – це пора піднесення національної самосвідомості українців, з іншого боку, цей національний ренесанс був приречений на загибель поступовою, плановою і невблаганною русифікацією України. У цих умовах годі було й сподіватися на будь-який розвій української риторики.

Друга світова війна і післявоєнні репресії щодо українців не залишили жодних надій на розвиток вільного українського слова. Проте це не означає що межі офіційної риторики і офіційної пропаганди звузилися. З 1945 р. працює українське радіо, яке входить практично в кожну сім'ю. З 1951 р. розгортає мережу українське телебачення.

Новітня епоха історії України позначається спалахом риторичної енергії суспільства. В умовах реальної багатопартійності розвинулося політичне красномовство; частиною нашого життя стали дебати у Верховній Раді, відкриваються нові юридичні навчальні заклади, в програмах яких риторика посідає помітне місце. І звичайно, не бракує дотепного і гострого слова в

нашому побуті: люди після десятиліть мовчання почали призвичаюватися до вільного виразу своїх думок та почуттів. Рупором цієї активності виступають численні газети та журнали; зростає кількість радіо- та телепрограм. Сьогоднішня Україна, безперечно, вступає в смугу нового життя, головною ознакою якого буде «людина, що говорить», а не «людина, що мовчить».

5. Красне слово Т. Г. Шевченка – взірць ораторського мистецтва

Настав час відродження національної культурної спадщини, зокрема, й риторичної, чарівного народного золотослова, в якому відбито дивоцвіт національного менталітету й світовідчуття, який подарував світові титанів думки, слова, духу – Тараса Шевченка, Григорія Сковороду, Памфіла Юркевича, Петра Могилу, Феофана Прокоповича та інших просвітителів-гуманістів.

Шевченкове красне, пророче слово – серце української поезії, духовний велетень, феномен якого до цього часу вичерпно не розкритий.

Красне слово Кобзаря можна розглядати як за традиційними, так і за нетрадиційними методами, як органічну єдність, яка не вписується у прості класифікаційні схеми. Зокрема, американський славіст Григорій Грабович у праці «Шевченко як міфотворець» пропонує оригінальний аналіз творів Кобзаря не за тематично-проблемним методом, а за різними формальними способами подання. На наш погляд, заслуговують на увагу громадськості такі 3 головні типи творів: 1) риторичні, пророчі, «політичні» чи «ідеологічні» вірші, як «Посланіє» («І мертвим, і живим, і ненародженим...»), «Кавказ», переробки й наслідування старозавітних пророків; 2) «ліричні», або «сповідальні» вірші, здебільшого короткі, написані в період заслання; 3) оповідні поезії, котрі, зазвичай, довші, хоча серед них трапляються й такі, як «Русалка» – балада на 62 рядки, поема «Катерина», «Гайдамаки», «Відьма», «Княжна», «Невольник», «Москалева криниця», «Титарівна», «Неофіти», «Марія»...

Т. Г. Шевченко підніс на високий, мистецький, художньо-риторичний рівень псалми, як неперевершені взірці ораторського мистецтва духовного спрямування, з їх аналогіями, порівняннями та іншими художньо-виразовими засобами.

Дослідники творчості поета, зокрема, Григорій Грабович, наголошують на тому, що в основі поезії Т. Г. Шевченка лежить міфологічне мислення, особливе міфологічне сприйняття України, бо «міф складає код Шевченкової поезії».

У книзі «Етюдн про поезику Шевченка» Михайлина Коцюбинська характеризує геніального поета як «художню натуру з воістину ренесансною широтою мистецьких обдаровань», для якого мистецтво є «чимось божественним, вічним, чимось таким, до чого треба приступати з побожним трепетом».

Наголосимо, що у класичній українській поезії Т. Г. Шевченко був найяскравішою інтонаційною індивідуальністю, найповніше втілив у своїй поетичній творчості національний, цілісний і живий характер з його унікальною тембровою характеристикою. Могутній голос поета вчувається нашим сучасникам у красному слові його духовних нащадків, таких, як мужня Ліна Костенко, мудрий Іван Драч та ін.

Віщими виявилися слова надгробної промови у Санкт-Петербурзі у 1861 р. Пантелеймона Куліша, який над тілом Тараса Григоровича говорив так: *«Немає в нас ні одного достойного проректи рідне українське слово над домовиною Шевченка: уся сила і краса нашої мови тільки одному йому відкрилася. А все ж ми через його маємо велике і дороге нам право – оглашати рідним українським словом сю далеку землю».*

Висока ораторська інтонація, сентиментальні нотки зворушеності, романтичного світосприймання лежать у природі поезії Т. Г. Шевченка, а висока романтична риторика має чи не найвищий романтичний пафос у поемі «Гайдамаки»:

*Сини мої, гайдамаки!
Світ широкий, воля, –
Ідїть, сини, погуляти,
Пошукайте долі.
Сини мої невеликі,
Нерозумні діти,
Хто вас щиро без матері
Привітає в світі?
Сини мої, орли мої!
Летїть в Україну...*

Шевченко володів могутньою енергією красного слова, бо залучав внутрішнього співрозмовника до думання, осмислення й переживання над вічними проблемами боротьби добра і зла, правди і кривди:

*І день іде, і ніч іде.
І, голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не йде
Апостол правди і науки?*

Отже, богонатхненна творчість Т. Г. Шевченка є мистецьким ідеалом інтелектуального, морально-духовного служіння народові словом правди. Поети, молоді оратори Нової України все глибше й глибше проникають у сокровенні глибини творчості Кобзаря, бо на цьому фундаменті розбудовується національна школа красного письменства й красномовства. Про це свідчать численні братства шанувальників творчості Т. Г. Шевченка, які провадять велику науково-практичну, пропагандистську діяльність.

Геніальний поет сміливо й органічно поєднує два могутні стильові потоки – класичне й фольклорне, які в синтезі передають невичерпне багатство й потенції поезії від Бога, де художня правда оживає магією краси слова, яка наче з небес спустилася на землю й своїми чарами, любов'ю зіграла серце поета – серця шанувальників красного слова.

Митрополит Іларіон (професор Іван Огієнко) так визначив високу духовність поезії Т. Г. Шевченка: *«...ніхто з наших письменників, ні до Шевченка, ні по ньому, не писав таким справді виразним релігійним стилем, в якому кожна рисочка релігійна, кожне слово не суперечить чесности думання. Я б сказав, що в світовій літературі ніхто з світських письменників не перевищив Шевченкового релігійного стилю й змісту»*.

Отже, античний риторичний пафос, як і класичний поетичний пафос, об'єднуючись із сферою прозаїчною, у новітню добу творять феномен нової поетичної естетики: художньому пізнанню відкривається єдина, синкретична дійсність, єдність ідеального і низького, ідеального і матеріального, поетичного і прозаїчного, дифузія «високого» і «низького», божественного і земного через Шевченкове «мистецтво простоти», бо він був апостолом правди і свободи.

Ділова гра: розмова з тренером

Матеріали до лекції № 4

Тема: Усне ділове спілкування

- 1. Мовленнєвий етикет українського народу.**
- 2. Словесні формули ввічливості в українському мовленнєвому етикеті.**
- 3. Загальні вимоги до усного спілкування.**
- 4. Культура спілкування як умова формування особистості майбутнього вчителя фізичної культури.**